

Мировська Анна Всеволодівна – старший інспектор відділу кадрового забезпечення Національної академії внутрішніх справ.

Поняття використання спеціальних знань у ході розслідування фальшивомонетництва

У статті проаналізовано поняття “спеціальні знання”, запропоновано їх авторське визначення, розмежовано спеціальні знання та спеціальні пізнання, наведено можливості застосування спеціальних знань при розслідуванні фальшивомонетництва.

Ключові слова: спеціальні знання, спеціальні пізнання, фальшивомонетництво, розслідування.

Постановка проблеми. Правильне розуміння поняття спеціальних знань у кримінальному процесі – важлива умова їх використання в різних формах учасниками кримінального судочинства в ході розслідування кримінальної справи про фальшивомонетництво згідно із вимогами закону. Спеціальні знання є елементом, що визначає процесуально-правовий статус учасників кримінально-процесуальної діяльності, на основі якого формуються їх права й обов'язки, система гарантій, умови та порядок їх діяльності в процесі розслідування фальшивомонетництва, встановлюється характерне лише для них процесуальне значення результатів, що досягаються під час такої діяльності. Тому це питання не лише суто академічне, а має також і суттєве прикладне значення.

Тенденція відмежування інституту використання спеціальних знань у кримінальному процесі є очевидною. Разом із тим, незважаючи на великий науковий і практичний потенціал, зміст основоположного поняття “спеціальні знання” в сучасній науці кримінально-процесуального права тлумачиться неоднозначно. Авторами лише фрагментарно висвітлюються питання поняття спеціальних знань у кримінальному процесі й лише в межах дослідження форм використання даних знань. У діючому кримінально-процесуальному законодавстві теж відсутнє чітке їх розуміння, що призводить до виникнення численних питань і складних

ситуацій, які важко вирішити на практиці. Отже, існує необхідність у проведенні комплексного дослідження поняття “спеціальні знання” як категорії кримінально-процесуального права та мети їх використання під час розслідування фальшивомонетництва. Також нагальною є потреба внесення змін і доповнень у діюче кримінально-процесуальне законодавство з метою чіткого визначення терміну “спеціальні знання”.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Слід відзначити наукову цінність розробок питань, пов’язаних із використанням спеціальних знань у розслідуванні злочинів, у працях Г. А. Абдирової, О. С. Алексєєвої, О. О. Бондаренка, О. О. Волобуєва, В. А. Городокіна, А. А. Джуманбетової, М. О. Классена, О. В. Константинова, О. В. Ломакіної, А. К. Мігунова, В. М. Рєваки, В. В. Семенова, А. О. Сидорова, І. І. Трапезнікової, Н. О. Трифонової, А. Ю. Ушакова, В. І. Шиканова, В. Д. Юрищина та інших. Проте значна частина теоретичних і прикладних питань даної тематики на сьогоднішній день залишилася без розгляду або є дискусійною. Отже, аналіз розглядуваної проблеми свідчить, що ступінь її наукового опрацювання недостатній, потребує більш глибокого вивчення.

Формулювання цілей статті. Метою дослідження є аналіз визначень поняття використання спеціальних знань у ході розслідування фальшивомонетництва, представлених у науковій літературі, а також формулювання на цій основі власного визначення зазначеного поняття.

Виклад основного матеріалу дослідження. На сьогодні такий важливий процесуальний інститут як спеціальні знання не отримав законодавчого закріплення. Неоднозначність у законодавстві призвела до появи різних, іноді суперечливих, поглядів на дане поняття в науковій літературі. Кожний вчений підкреслює і надає важливості окремим рисам розглядуваного явища в своєму розумінні.

Перше визначення поняття “спеціальні знання” в науковій літературі було запропоноване О. О. Ейсманом в 1973 р. Він вважав, що спеціальними знаннями володіє обмежене коло спеціалістів, які мають відповідну професійну підготовку [1, с. 359]. Пізніше, в 1984 р., О. О. Ейсман включив у структуру зазначеного поняття категорії “досвід і навички” [2, с. 348]. Таку точку зору підтримали: Т. В. Авер’янова, Р. С. Белкін, А. А. Джуманбетова, С. В. Додін, О. В. Константинов, П. А. Лупинська, О. Р. Россинська, В. В. Семенов, В. М. Тертишник, А. Ю. Ушаков та інші науковці. На нашу думку, найбільш повно на сьогоднішній день охоплює структуру спеціальних знань формула “знання–вміння–навички–досвід”.

Отже, в наведених і низці інших визначень терміну “спеціальні знання” є, на наше переконання, неточності, що потребують критичного аналізу.

Вважаємо, що можна говорити про спеціальні знання в широкому сенсі слова, як про знання, отримані в ході спеціальної підготовки

чи набуття досвіду роботи з певної спеціальності. Іноді ж дане поняття розуміється невинуватено вузько. Зокрема, З. М. Соколовським висловлюється думка, що спеціальними знаннями в кримінальному судочинстві є перевірені практикою професійні знання компетентних осіб, їх вміння користуватись науково-технічними засобами і прийомами для виявлення, фіксації та дослідження доказів у ході проведення слідчої дії. Надто вузьким буде також трактування спеціальних знань як отриманих у результаті професійної спеціальної підготовки, що створюють для їх набувача можливості вирішення певних питань у відповідних сферах [3, с. 112, 202].

За сучасною юридичною доктриною використання спеціальних знань на стадії досудового слідства базується, насамперед, на залученні до процесу розслідування спеціаліста й експерта [4]. Проте, буде неправильно визнати точку зору вчених, які стверджують, що лише спеціаліст і експерт можуть використовувати спеціальні знання [5, с. 6, 10; 6, с. 9; 7, с. 7; 8, с. 11], тому що доведеться зробити висновок про те, що у випадках, коли слідчий самостійно застосовував науково-технічні засоби і методи виявлення, фіксації та вилучення слідів злочину, – одержані докази не матимуть юридичної сили, оскільки отримані неналежним суб'єктом [9, с. 33–34].

Отже, останнім часом низка вчених намагається довести необхідність звуження поняття “спеціальні знання”, наділяючи останніми лише спеціаліста та експерта. Д. В. Зотов узагалі пропонує знання, які використовуються спеціалістами та експертами називати спеціальними, а знання інших учасників кримінального судочинства – науковими [10, с. 101]. Вірним, на нашу думку, видається зауваження З. М. Соколовського, що поняття “спеціальні знання” не повинні залежати від того, чи володіє ними слідчий [11, с. 116–117].

На наш погляд, необхідно визнати спеціальними не будь-які знання, якими не володіє конкретний слідчий, а лише ті, які виходять за межі знань, необхідних представникові його професії для якісного виконання своїх посадових обов'язків. Наведену позицію підтримують: О. С. Алексєєва, Р. С. Белкін, О. О. Бондаренко, В. А. Городокін, Г. І. Грамович, Є. М. Ліфшиц, І. І. Трапезнікова, Н. О. Трифонова, В. І. Шиканов. К. В. Легких переконаний, що знання, які виходять за межі професійних знань процесуальних осіб, але потрібні їм для виконання процесуальних функцій, слід вважати спеціальними [12, с. 55]. Л. Л. Каневський, Т. О. Седова, вивчаючи спеціальні знання як кримінально-процесуальну категорію, визначають їх як сукупність теоретичних знань і практичних навичок у галузі науки, техніки, мистецтва та ремесла, які не входять у комплекс загальних професійних знань певної професії, а набуваються в результаті спеціальної підготовки в будь-якій

вузькій сфері та використовуються в процесі розслідування злочинів [13, с. 44; 14, с. 395]. А. К. Мігунов стверджує, що використання слідчим (дознавачем) спеціальних знань (крім професійних у сфері розслідування злочинів) сприяє всебічному, повному та об'єктивному розслідуванню злочинів [15, с. 12]. В. Д. Арсеньєв, В. Г. Заблоцький, А. О. Сидоров цілком поділяють дане твердження [16, с. 10]. В. І. Шиканов також зазначає, що знання та практичний досвід, які необхідні для з'ясування всіх обставин, що підлягають доказуванню в кримінальній справі, у кримінальному судочинстві прийнято називати спеціальними знаннями [17, с. 11]. Якщо розуміти наведене визначення буквально, тоді потрібно визнати, що професійні знання слідчого належать до спеціальних. Проте, далі В. І. Шиканов зауважує, що з поняття “спеціальні знання” в кримінальному процесі виключаються знання в галузі права, а саме в даному випадку неможна враховувати підготовку та практичні навички, пов'язані з кримінально-правовою оцінкою фактичних обставин справи й вирішенням питань процесуального характеру [18, с. 23]. В. М. Махов, указуючи на недоліки вищезазначеного визначення, підкреслює, що в ньому не названа істотна ознака спеціальних знань, яка використовується в процесі розслідування злочинів: це необхідні для певної професії знання, набуті та засвоєні в процесі підготовки до трудової діяльності [19, с. 36]. Ми погоджуємося із вказаним зауваженням. В. М. Махов звертає увагу на те, що не існує чіткої межі між професійними знаннями слідчого та спеціальними знаннями. В процесі накопичення досвіду розслідування кримінальних справ і підвищення своєї кваліфікації обсяг професійних знань слідчого стає більш глибоким і широким, охоплюючи певну частину знань (у першу чергу, із галузі криміналістики, судової медицини), які вважаються спеціальними. Певні можливості розширення і поглиблення своїх професійних знань має спеціалізація слідчих щодо розслідування фальшивомонетництва. В широкому розумінні (за межами кримінального процесу) спеціальні знання – це знання, необхідні для здійснення певного виду професійної діяльності. В такому трактуванні різновидом спеціальних знань будуть і спеціальні знання слідчого. Проте в кримінальному процесі в поняття спеціальних знань вкладається дещо звужений зміст, – з нього виключаються професійні знання слідчого [19, с. 39, 76]. Однак окремі автори висловлюють критичні зауваження на адресу тих учених, які не включають у розглядуване поняття професійні знання слідчого [20, с. 55].

Розуміння змісту спеціальних знань у кримінальному процесі як професійних відповідає загальноприйнятим уявленням про те, що сучасна професійна діяльність спеціалістів акумулює в собі досвід, знання, прийоми та методи всіх попередніх поколінь працівників даної

професії. Також вважається, що спеціальні знання повинні відповідати сучасному рівню розвитку науки [4, с. 103].

Варто також акцентувати увагу на двох підходах до визначення сутності спеціальних знань, що існують у процесуальній теорії та криміналістиці з позиції визначення цілей використання зазначених знань. Так, одна група дослідників (В. Д. Арсеньєв, Р. С. Белкін, О. О. Ейсман, З. М. Соколовський та інші) тлумачить спеціальні знання досить широко, проте не вказують на їх цільове призначення в кримінальному судочинстві. На нашу думку, в ході визначення поняття спеціальних знань слід підкреслювати їх службову роль у системі кримінального процесу, тісний зв'язок із практикою доказування. Саме тому підтримується точка зору тих науковців (А. Ф. Волобуєва, В. Г. Гончаренка, Г. Г. Зуйкова, П. П. Іщенко, Ю. Г. Корухова, І. М. Сорокотягіна, М. Г. Щербаківського та інших), які, розкриваючи зміст спеціальних знань, безпосередньо вказують на мету їх використання.

Проаналізувавши запропоновані вченими визначення поняття “спеціальних знань”, можна зробити узагальнений висновок, що в дане поняття вкладаються наступні характеризуючі ознаки: незагальновідомість, незагальнодоступність; оволодіння ними можливе в процесі теоретичної й практичної підготовки до конкретної діяльності; неодноразовість використання; вони повинні базуватись на досягненнях науки; належать до певної галузі знання в сфері їх практичного використання; надаються не в прямій, а в опосередкованій формі; вони не є професійними для слідчого (дознавача); вводяться в кримінальний процес у встановлений законом формі за умови наявності в учасників процесу необхідності у використанні таких знань; їх використання пов'язане з рівнем освіти і/чи підготовки, а також із професійним й іншим досвідом; вони сприяють забезпеченню винесення органами досудового розслідування законного та обґрунтованого рішення у кримінальній справі, зокрема, про фальшивомонетництво. За даними проведеного опитування 92 % слідчих і 95 % експертів вважають зазначені критерії основними для характеристики поняття спеціальних знань.

Одним із основних і дискусійних питань кримінально-процесуальної теорії є співвідношення таких термінів, як “спеціальні знання” і “спеціальні пізнання”. Зазвичай у науковій літературі ці два поняття вживаються як рівнозначні [5, с. 7], хоча ні з філософської, ні з філологічної точки зору, ці терміни не є синонімічними [8, с. 12]. Проте, варто погодитися з думкою В. М. Реваки, що термін “спеціальне пізнання” виражає процес отримання знань, тоді як під “спеціальними знаннями” розуміється якість знань, які мають відповідні особи – спеціалісти, експерти та інші. Поняття “спеціальні пізнання” ширше поняття “спеціальні знання”, оскільки включає в себе не лише теоретичний, але

й емпіричний аспект [7, с. 9]. Дані поняття можна розглядати в їх взаємозв'язку як зміст (сукупність знань) і форму (оволодіння знанням шляхом пізнання дійсності) (В. Д. Арсеньєв, Ю. Т. Шуматов), процес (пізнання) і результат (отримання знання) (М. О. Астахов). На наш погляд, у межах даного дослідження більш доречним буде вживання категорії “знання”, якому також надається перевага на законодавчому рівні. Більш обґрунтованим вважають термін “спеціальні знання” також Г. І. Грамович, Ю. А. Євстратова, О. В. Ломакіна, В. М. Махов, А. К. Мігунів, Г. М. Надгортний, Б. В. Романюк, М. В. Салтєвський, Т. В. Сахнова, О. В. Сердюков, А. О. Шасвич, Л. Г. Шапіро, Р. С. Якубов та інші. М. О. Классен, навпаки, переконаний, що в КПК слід закріпити поняття “спеціальні знання (пізнання)” і вживати ці терміни як тотожні. Він стверджує, що між вказаними категоріями є змістовні розбіжності, однак правового значення вони не мають [5, с. 7]. В. М. Махов пропонує виключити термін “пізнання” з понятійного апарата науки кримінально-процесуального права та криміналістики, тому що неоднозначне розуміння поняття “пізнання” викликає можливість точного з'ясування сутності категорії “спеціальні знання” в кримінальному процесі [19, с. 43] та перешкоджає чіткому закріпленню останньої в кримінально-процесуальному законодавстві України. Крім того, така кримінально-процесуальна неточність негативно відображається на слідчій практиці розслідування фальшивомонетництва. Проведене анкетування показало, що адвокати надають перевагу термінові “спеціальні пізнання” – 80 %, а слідчі – поняттю “спеціальні знання” – 64 %.

Аналіз теоретичного й емпіричного матеріалу дозволяє зробити висновок про необхідність удосконалення теоретичних підходів до визначення поняття “спеціальні знання”.

Висновки. Під час розслідування кримінальних справ про фальшивомонетництво виникають питання, вирішення яких неможливе без використання спеціальних знань. Складність цієї категорії кримінально-процесуального права дозволяє говорити про необхідність її законодавчого закріплення в Кримінально-процесуальному кодексі України. Проаналізувавши наукові погляди вчених і практичних працівників, нами пропонується наступне визначення: “Спеціальні знання, що використовуються в кримінальному судочинстві – це система незагальноноєдиномісних, незагальнодоступних, науково обґрунтованих і практично апробованих знань, теоретичного та прикладного характеру, в галузі науки, техніки, мистецтва чи ремесла, отриманих унаслідок спеціальної підготовки, підвищення кваліфікації, самоосвіти, наукової діяльності, досвіду практичної роботи за спеціальністю, що не становлять професійних знань суб'єкта доказування і використовуються з метою одержання доказової та орієнтуючої інформації, необхідної для встанов-

лення істини в кримінальних справах у випадках і порядку, визначених кримінально-процесуальним законодавством”.

Список використаних джерел

1. Криминалистика / Отв. ред. С. П. Митричев [и др.]. – [2-е изд., испр. и доп.]. – М. : Юрид. лит., 1973. – 536 с.
2. Криминалистика / [Под ред. И. Ф. Пантелеева, Н. А. Селиванова]. – М. : Юрид. лит., 1984. – 398 с.
3. Соколовский З. М. Понятие специальных знаний / З. М. Соколовский // Криминалистика и судебная экспертиза. – 1969. – № 6. – С. 112–202.
4. Волобуєв А. Ф. Проблеми методики розслідування розкрадань майна в сфері підприємництва / А. Ф. Волобуєв. – Х. : Вид-во Ун-ту внутр. справ, 2000. – 336 с.
5. Классен Н. А. Использование специальных знаний при осуществлении защиты по уголовным делам : автореф. дис. на соиск. ученой степени канд. юрид. наук : специальность 12.00.09 “Уголовный процесс, криминалистика и судебная экспертиза; оперативно-розыскная деятельность” / Н. А. Классен. – Челябинск, 2009. – 24 с.
6. Ломакина Е. В. Актуальные вопросы использования специальных знаний в российском уголовном судопроизводстве : автореф. дис. на соиск. ученой степени канд. юрид. наук : специальность 12.00.09 “Уголовный процесс; криминалистика и судебная экспертиза; оперативно-розыскная деятельность” / Е. В. Ломакина. – Оренбург, 2006. – 32 с.
7. Ревака В. М. Форми використання спеціальних пізнань в досудовому провадженні : автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. юрид. наук : спец. 12.00.09 “Кримінальний процес та криміналістика; судова експертиза” / В. М. Ревака. – Х., 2006. – 20 с.
8. Юрчишин В. Д. Висновок експерта як джерело доказів у кримінальному процесі України : автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. юрид. наук : спец. 12.00.09 “Кримінальний процес та криміналістика; судова експертиза” / В. Д. Юрчишин. – К., 2006. – 20 с.
9. Виницкий Л. В. Научное наследие И. Я. Фойницкого и современные проблемы использования специальных знаний в уголовном судопроизводстве / Л. В. Виницкий, С. Л. Мельник // Вестник Омского университета. – Сер. : “Право”. – 2008. – № 1. – С. 31–37.
10. Зотов Д. В. Уголовно-процессуальное доказывание и научно-технические достижения: теоретические проблемы / Д. В. Зотов. – Воронеж : Изд-во Воронеж. гос. ун-та, 2005. – 200 с.
11. Соколовский З. М. Проблема использования в уголовном судопроизводстве специальных знаний для установления причинной связи явлений : дис. ... д-ра юрид. наук : 12.00.09 / Зиновий Михайлович Соколовский. – Харьков, 1968. – 359 с.
12. Легких К. В. Поняття “спеціальні юридичні знання” та форми їх використання у кримінальному процесі / К. В. Легких // Вісник Акад. адвокатури України. – К. : Видавничий центр Акад. адвокатури України, 2008. – Вип. 13. – С. 54–60.

13. Каневский Л. Л. Криминалистика: Экстерн-пособие / Л. Л. Каневский. – Уфа : Восточный университет, 1998. – 158 с.

14. Криминалистика / [под ред. И. Ф. Крылова]. – Л. : ЛГУ, 1976. – 480 с.

15. Мигунов А. К. Применение специальных знаний при расследовании преступлений, совершенных в банковской системе : автореф. дис. на соискание ученой степени канд. юрид. наук : специальность 12.00.09 “Уголовный процесс, криминалистика и судебная экспертиза; оперативно-розыскная деятельность” / А. К. Мигунов. – М., 2006. – 24 с.

16. Сидоров А. А. Проблемы организации участия специалистов в расследовании преступлений : автореф. дис. на соискание ученой степени канд. юрид. наук : специальность 12.00.09 “Уголовный процесс; криминалистика; теория оперативно-розыскной деятельности” / А. А. Сидоров. – Краснодар, 2000. – 22 с.

17. Волобуева О. О. Взаємодія слідчого з фахівцями під час збору інформації про особу, яка вчинила злочин : автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. юрид. наук : спец. 12.00.09 “Кримінальний процес і криміналістика; судова експертиза” / О. О. Волобуева. – К., 2006. – 20 с.

18. Шиканов В. И. Проблемы использования специальных знаний и научно-технических новшеств в уголовном судопроизводстве : автореф. дис. на соискание ученой степени д-ра юрид. наук : специальность 12.00.09 “Уголовный процесс; судостроительство; прокурорский надзор; криминалистика” / В. И. Шиканов. – М., 1980. – 31 с.

19. Махов В. Н. Использование знаний сведущих лиц при расследовании преступлений : монография / В. Н. Махов. – М. : Изд-во РУДН, 2000. – 296 с.

20. Кергандберг Э. Использование специальных знаний в советском уголовном процессе / Э. Кергандберг // Ученые записки Тартуского гос. ун-та. – Тарту : Изд-во Тартуского ун-та, 1989. – Вып. 663. – С. 48–55.

В статье проанализировано понятие “специальные знания”, предложено их авторское определение, разграничены специальные знания и специальные познания, указаны возможности применения специальных знаний при расследовании фальшивомонетничества.

The article deals with the analyses of the concept “the special knowledge”, their author determination is offered, the special knowledge and special cognitions are differentiated, the possibilities of the special knowledge using in the investigation of coinage offence are indicated.

Стаття надійшла до редакції журналу 5 грудня 2011 року.